

К. Некіт,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНИ АСПЕКТИ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

У цивілістиці сьогодні триває дискусія щодо нюансів термінологічного розмежування понять, пов'язаних із підставами виникнення права власності. Зокрема, дискутується співвідношення термінів «виникнення» та «набуття» права власності, породжене неоднозначністю законодавчого підходу. Йдеться про співвідношення ст. 11 ЦК України «Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків» та ст. 328 ЦК України «Підстави набуття права власності». Запроваджена законодавцем суперечність змушує деяких науковців поглиблюватися в аналіз указаних понять. Деякі з них, наприклад І.А. Спасибо, пропонує розрізняти поняття «набуття» та «виникнення» та вважає перше ширшим за останнє [1, с. 186]. Натомість Г.Г. Харченко зазначає, що «виникнення» за своїм потенціалом використання набагато ширше, ніж «набуття», аргументуючи свою позицію тим, що термін «виникнення» може бути прив'язаний до будь-яких правових явищ, навіть тих, які не персоніфікуються шляхом їх прив'язування до конкретної особи – учасника цивільних відносин. Водночас термін «набуття», на думку дослідника, не може вживатися без прив'язки до суб'єкта [2, с. 319].

Ще одна дискусія, яка триває в контексті дослідження підстав виникнення права власності, – це дискусія щодо розмежування «способів» та «підстав» набуття чи припинення речових прав. Ця дискусія уходить своїм корінням ще у дореволюційні часи, коли існувало окреме вчення про способи набуття права власності, яке виходило з того,

що для виникнення речового права необхідні два моменти: *titulus* (підстава) та *modus* (спосіб) [3, с. 226]. Своєю чергою, базисом цього вчення, очевидно, виступають розробки римських юристів. Під *titulus acquiredi* у римському праві розумілися юридичні факти, з якими пов'язується виникнення лише зобов'язального права, тоді як *modus acquiredi* охоплювало юридичні факти, з якими пов'язується набуття права власності [4, с. 75].

Із приводу наведеної проблематики висловлювалися численні дослідники, такі як Д.М. Генкін, Д.І. Мейер, Г.Ф. Шершеневич, Б.Л. Хаскельберг, І.А. Спасибо, Г.Г. Харченко, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova та багато інших. Але досі немає чіткої відповіді на поставлені запитання. Тому метою цього дослідження є аналіз існуючих позицій щодо «способів» та «підстав» набуття чи припинення речових прав, рівно як і критеріїв класифікації підстав виникнення права власності із висловленням власної думки з приводу дискусії, що склалася.

Як зазначав Д.І. Мейер, будь-яке право, у тому числі й право власності, має певний початок, і ті шляхи, якими цей початок відкривається, є способами набуття такого права. Під способами набуття суб'єктивного права дослідник розумів певні юридичні відносини, що безпосередньо породжують це право [5, с. 332–333].

Сьогодні висловлюються різні думки стосовно розмежування підстав та способів придбання права власності. Найбільш поширеним є підхід, відпо-

відно до якого підставами виникнення права власності є юридичні факти або юридичні склади, що, відповідно до закону, тягнуть виникнення права власності на певне майно в конкретних осіб. Такі факти іменуються також титулами (*titulus*) власності. Щодо способів набуття права власності, то під ними розуміються ті фактичні дії, завдяки яким відбувається набуття права власності. Так, І.А. Спасибо визначає, що підставою набуття права власності є юридичний факт, з яким пов'язується виникнення зобов'язальних правовідносин (договір), а способом набуття права власності є юридичний факт, з яким пов'язується виникнення права власності (традиція, державна реєстрація тощо) [6].

Підтримку такого підходу знаходимо ще у дослідженнях дореволюційних цивілістів. Так, ще Г.Ф. Шершеневич наголошував на тому, що те, що є підставою, не може бути способом [7, с. 105]. Б.Л. Хаскельберг характеризував підставу та спосіб правонабуття як різні юридичні факти та вказував на неприпустимість називати як приклад похідного способу набуття права власності договори купівлі-продажу, міни, дарування, тому що вказані правочини насправді є не способами, а саме підставами набуття права власності [8, с. 341].

Із приводу цієї дискусії Г.Г. Харченко слушно зауважує, що сьогодні актуальність полеміки навколо співвідношення підстав та способів набуття чи припинення речових прав не зменшилася, це питання й досі не вирішено ні на рівні правової науки, ні на рівні цивільного законодавства [2, с. 323].

Не поглиблюючись в аналіз дискусій навколо підстав та способів набуття (виникнення) права власності, який уже був досить детально проведений Г.Г. Харченко, зазначимо про слушність зроблених ним висновків. Як зазначає науковець, підстави та способи набуття права власності об'єднані однією метою, вони спрямовані на досягнення одного кінцевого результату – набуття особою права власності.

Однак у цьому процесі підставам та способам відведена різна роль. Обидві категорії так чи інакше пов'язані з поняттям юридичного факту. Однак якщо для підстави виникнення речового права важливим є сам факт здійснення особою юридично значущої дії, то для способу головною є форма вчинення такої дії [2, с. 329].

Як зазначає Р.А. Майданик, основними способами виникнення права власності є суспільний договір і насильницьке втручання. У першому випадку люди, усвідомлюючи переваги узаконеного права власності, домовляються між собою про об'єднання в певний союз та створення механізму захисту права власності і дотримання встановлених правил. Із цією метою сторони суспільного договору передають частину своїх прав третій силі, яка зобов'язується охороняти їхню власність від зовнішнього втручання. У результаті насильницького втручання право власності виникає внаслідок нав'язування його державою або впливовими приватними організаціями, які спираються на апарат примусу, якими можуть виступати армія, поліція, формування суспільної думки тощо. Можлива також комбінація зазначених способів виникнення права власності [9, с. 378–379].

Підставами виникнення права власності, зазначає вчений, є різні правопороджувальні юридичні факти, тобто обставини реального життя, які, відповідно до закону, тягнуть виникнення права власності на певне майно у конкретних осіб [9, с. 380].

Якщо деякі дослідники зазначають, що відносно речових прав питання про підстави їх виникнення взагалі не мають значення і не потрібні для індивідуалізації конкретного права, оскільки на відміну від зобов'язальних зміст речових прав визначається безпосередньо законом, а тому підстави виникнення речових прав не можуть вплинути на їх зміст [10], то інші, навпаки, підкреслюють необхідність деталізації критеріїв класифікації будь-яких юри-

дичних фактів. Так, О.О. Красавчиков зазначав, що цінність будь-якої класифікації, у тому числі класифікації юридичних фактів, полягає, зокрема, у тому, що всі явища, які класифікуються, мають систематизуватися за однією заздалегідь вибраною ознакою. Інакше класифікація втрачає науковий характер та практичне значення і стає довільним, випадковим нагромодженням явищ, фактів, речей та обставин. Використання двох ознак у розмежуванні явищ, що класифікуються, не надає системі досконалості, а, навпаки, применшує її наукове та відповідно практичне значення [11, с. 86–87].

Класифікація підстав виникнення права власності також уходить своїм корінням у римське право, де вперше сформувався поняття первинних та похідних підстав. Практичне значення такого підходу проявляється в тому, що за похідних способів набуття права власності застосовується загальновідоме правило *peto plus juris*, тобто ніхто не може передати іншому більше прав, аніж має сам. За первинних способів набуття права власності немає «праводавця», обмеженість правоможностей якого може відобразитися на змісті права набувача [12, с. 93]. За коротким визначенням Д.М. Генкіна, практична значимість виділення похідних способів набуття права власності полягає у тому, що за похідного способу набуття права власності недоліки у праві власності, які були у попереднього власника, переходять до наступного [13].

Підстави виникнення права власності оточені науковими дискусіями, не винятком є й їх класифікація. Як критерій для класифікації підстав одні вчені пропонують використовувати наявність волі [14, с. 660; 15, с. 30–46], інші – правонаступництво [16; 17, с. 416]. Під час використання критерію волі виникнення права власності ставиться у залежність від волі попереднього власника. За такого підходу, якщо право власності виникло незалежно від волі попередніх власників або навіть у супереч їм, підстава вважається

первісною, якщо ж право власності виникло за волі попередніх власників, підстава вважається похідною. За критерієм правонаступництва підстави виникнення права власності, пов'язані з правонаступництвом, вважаються похідними, а ті, що не містять ознак правонаступництва, – первинними.

Значимо, що, крім класичних критеріїв поділу підстав виникнення права власності, пропонуються й відмінні. Так, Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova пропонують застосовувати критерій «обґрунтованості» прав під час поділу підстав виникнення права власності на первинні та похідні. Суть такого критерію полягає у тому, що первинними вважаються такі способи виникнення прав, де права власника не ґрунтуються на правах інших осіб, а похідними – ті, що припускають, що право набувача ґрунтується на праві відчужувача речі [18].

В.К. Андреев вважає, що способи набуття права приватної власності не мають жодного відношення до правонаступництва, оскільки під час набуття права приватної власності відбувається не перехід прав від однієї особи до іншої, а фіксація приналежності права власності конкретній особі. Дослідник узагалі піддає сумніву необхідність класифікації способів набуття права власності на первинні та похідні, оскільки вважає, що доцільніше здійснювати розмежування порядку набуття та припинення юридичних фактів залежно від способів перетворення одних правових форм власності на інші [19, с. 51, 60].

Указаний підхід має частку рації, оскільки, наприклад, знімає дискусію щодо такої підстави виникнення права власності, як націоналізація. Перш за все слід зазначити, що, розглядаючи націоналізацію крізь призму права приватної власності, ця підстава є не підставою виникнення, а навпаки – підставою припинення прав приватної власності. По-друге, прихильники критерію волі відносять націоналізацію до первинних підстав виникнення права власності, оскільки у цьому разі право

власності у держави виникає всупереч волі попереднього власника. З іншого боку, прихильники критерію правонаступництва вважають націоналізацію похідним способом виникнення права власності, оскільки у цьому разі має місце наступництво в правах.

Як бачимо, ні критерій волі, ні критерій правонаступництва у деяких випадках повною мірою не характеризують підстави виникнення права власності. Тому найбільш доцільним видається підхід, запропонований Є.О. Харитоновим та О.І. Харитоновою, відповідно до якого первинний чи похідний характер підстави виникнення права власності ставиться у залежність від наявності попереднього власника майна, що набувається.

Розглядаючи підстави виникнення права власності крізь призму приватної власності, очевидно, що не всі з наведених у главі 24 ЦК України підстави можуть бути підставами набуття саме приватної власності. До спеціальних первинних підстав набуття права приватної власності слід віднести:

1) набуття права власності на новостворену річ, у тому числі на об'єкт незавершеного будівництва, а також на перероблену річ (ст. ст. 331, 332 ЦК України);

2) привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України);

3) набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК України);

4) набуття права власності на знахідку, а також на бездоглядну домашню тварину (ст. ст. 337, 340 ЦК України);

6) набуття права власності на скарб (ст. 343 ЦК України);

7) набуття права власності за набувальною давністю (ст. 344 ЦК України);

8) визнання права власності на самочинне будівництво за певних умов (ст. 376 ЦК).

До похідних способів набуття права приватної власності можна віднести:

1) набуття права власності на підставі правочинів з передачі майна у власність (ст. ст. 328, 334 ЦК України);

2) набуття права власності на майно в порядку спадкування або в результаті правонаступництва у разі припинення чи реорганізації юридичної особи (ст. ст. 1216, 104, 107, 109 ЦК України);

3) набуття права власності у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності (ст. 345 ЦК України).

Як зазначено в аналізі, проведеному Верховним Судом України, необхідно звернути увагу на той факт, що за загальним правилом судові рішення не є підставою виникнення права власності. Як впливає з ч. 5 ст. 11 ЦК України, цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, установлених актами цивільного законодавства. Зокрема, у ст. 335 ЦК України прямо визначено, що безхазяйна нерухома річ може переходити в комунальну власність за рішенням суду. Також у ст. 376 ЦК України безпосередньо вказано, що право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може визнаватися за рішенням суду.

Однак деякі суди не завжди враховують зазначене, що тягне задоволення позовів про визнання права власності без законних на те підстав.

Так, Верховним Судом було частково задоволено касаційні скарги представництва з управління комунальною власністю Одеської міської ради та Одеської міської ради, скасовано рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 28 вересня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 9 грудня 2009 р. у справі про визнання права власності та відправлено справу на новий розгляд. Суть справи полягала у такому. У квітні 2007 р. особа звернулася до суду з позовом про визнання права власності на нежиле приміщення та усунення перешкод у користуванні власністю. Позивачка зазначила, що вона тривалий час користується допоміжним нежилим приміщенням сараю, що розташований за Адресою 1. Зазначене нежиле приміщення є спільною сумісною власністю власників квартир будинку за Адресою 1, які відмовилися

від належного їм права власності на частку в спільній сумісній власності на користь позивачки. Позивачка просила визнати за нею право власності на нежиле приміщення сараю і зобов'язати відповідача не чинити їй перешкод у користуванні спірним приміщенням.

Пізніше позивачка змінила заявлені позовні вимоги та просила визнати за нею право власності на спірне нерухоме майно на тій підставі, що рішенням Суворовського районного суду м. Одеси від 4 травня 2007 р., яке було скасовано, за нею визнано право власності на спірне нежиле приміщення сараю, але до його скасування позивачка на підставі цього судового рішення встигла відчужити приміщення сараю. Суворовський районний суд м. Одеси рішенням від 28 вересня 2009 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Одеської області від 9 грудня 2009 р., позовні вимоги позивачки задовольнив, визнавши за нею право власності на нежиле приміщення сараю, що розташоване за Адресою 1. Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що позивачка як власник квартири за Адресою 1 є співвласником нежилого приміщення сараю, що розташований за Адресою 1, і, оскільки інші співвласники відмовилися від свого права власності на зазначений сарай на користь позивачки, за нею слід визнати право власності на спірне нерухоме майно. Однак відповідно до свідчення про право власності від 7 липня 2006 р. вказане нерухоме майно належить до комунальної власності територіальної громади м. Одеси і є частиною нежилых приміщень, що розташовані за Адресою 3.

Тому, вирішуючи питання про правомірність набуття права власності, суди повинні враховувати положення ч. 2 ст. 328 ЦК України, якою встановлюється презумпція правомірності набуття права власності і відповідно до якої право власності на конкретне майно вважається набутих правомірною, якщо іншого не встановлено в судо-

вому порядку або незаконність набуття права власності прямо не впливає із закону [20].

Підводячи підсумок, зазначимо, що дискусія щодо критеріїв класифікації права власності під час розгляду її під кутом зору приватної власності набуває більшої визначеності. Критерії волі та правонаступництва для класифікації підстав виникнення права приватної власності у деяких випадках виявляються незастосовними. Наприклад, під час розгляду націоналізації крізь призму права приватної власності дискусія виявляється, що у разі застосування критерію волі націоналізацію слід відносити до первинних підстав виникнення права власності. Якщо ж застосовувати критерій правонаступництва, націоналізацію слід віднести до похідних способів набуття права власності. Тому найбільш доцільним видається ставити первинний чи похідний характер підстави виникнення права власності у залежність від наявності попереднього власника майна, що набувається.

Слід також ураховувати, що не всі підстави набуття права власності, наведені у главі 24 ЦК України, є такими для права приватної власності. Окрім того, необхідно розглядати главу 24 ЦК України у сукупності зі ст. 11 ЦК України. Важливо пам'ятати, що за загальним правилом судові рішення не є підставою виникнення права власності. Як впливає з ч. 5 ст. 11 ЦК України, цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, установлених актами цивільного законодавства (зокрема, це передбачено у ст. ст. 335, 376 ЦК України). В інших випадках судові рішення не може розглядатися як підстава набуття права власності.

У статті аналізуються існуючі позиції щодо співвідношення понять «способи» та «підстави» набуття чи припинення речових прав. Підтримується висновок, що підстави та способи набуття права власності об'єднані однією метою, оскільки

ки спрямовані на досягнення одного кінцевого результату – набуття особою права власності. Однак якщо для підстави виникнення речового права важливим є сам факт здійснення особою юридично значущої дії, то для способу головною є форма вчинення такої дії.

У статті також проаналізовано критерії класифікації підстав виникнення права власності. Досліджено аргументи на користь використання критерію волі та критерію правонаступництва для класифікації підстав виникнення права власності. Зроблено висновок, що стосовно підстав виникнення права приватної власності жодний із наведених критеріїв не є оптимальним, тому доцільно погодитися з позицією, відповідно до якої первинний чи похідний характер підстави виникнення права власності ставляться у залежність від наявності попереднього власника майна, що набувається. Зазначається, що вказаний підхід має рацію, оскільки, наприклад, знімає дискусію щодо такої підстави виникнення права власності, як націоналізація. Перш за все слід зазначити, що, розглядаючи націоналізацію крізь призму права приватної власності, ця підстава є не підставою виникнення, а навпаки – підставою припинення прав приватної власності. По-друге, прихильники критерію волі відносять націоналізацію до первинних підстав виникнення права власності, оскільки у цьому разі право власності у держави виникає всупереч волі попереднього власника. З іншого боку, прихильники критерію правонаступництва вважають націоналізацію похідним способом виникнення права власності, оскільки у цьому разі має місце наступництво в правах.

У статті також зроблено висновок про необхідність розглядати главу 24 ЦК України у сукупності зі ст. 11 ЦК України. Зазначено, що за загальним правилом судове рішення не є підставою виникнення права власності. Як впливає з ч. 5 ст. 11

ЦК України, цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, установлених актами цивільного законодавства (зокрема, це передбачено у ст. ст. 335, 376 ЦК України). В інших випадках судове рішення не може розглядатися як підстава набуття права власності.

Ключові слова: приватна власність, підстави набуття права власності, виникнення права власності, класифікація підстав, первинні, похідні, правонаступництво, воля.

Nekit K. Some controversial aspects of the grounds for the emergence of private property rights

The article analyzes the existing positions on the correlation between the concepts of “methods” and “grounds” for the acquisition or termination of property rights. It is maintained that the grounds and methods of acquiring property rights are united by the same goal, as they are aimed at achieving the same result – the acquisition of property rights by a person. However, if the very fact of a person's legally significant action is important for the basis for the emergence of property right, then the form of committing such an action is the main one for the method.

The article also analyzes the criteria for classifying the grounds for the emergence of property rights. Arguments in favor of the use of the criterion of will and the criterion of succession to classify the grounds for the emergence of property rights are studied. It is concluded that none of the above criteria is optimal for the grounds for the emergence of private property rights. Therefore, it is expedient to agree with the position according to which the primary or derivative nature of the grounds for the emergence of the right of ownership is made dependent on the presence of the previous owner of the acquired property. It is noted that this approach is right, because, for example, it removes the debate on such a basis for the emergence of property

rights as nationalization. First of all, it should be noted that considering nationalization through the prism of the right of private property, this ground is not the basis of emergence, but on the contrary – the basis of termination of private property rights. Second, proponents of the criterion of freedom attribute nationalization to the primary grounds for the emergence of property rights, because in this case the property right of the state arises against the will of the previous owner. On the other hand, proponents of the criterion of succession consider nationalization a derivative way of ownership, because in this case there is a succession of rights.

The article also concludes that it is necessary to consider Chapter 24 of the Civil Code of Ukraine in conjunction with Art. 11 of the Civil Code of Ukraine. It is noted that, as a general rule, a court decision is not a ground for the emergence of property rights. As follows from Part 5 of Art. 11 of the Civil Code of Ukraine, civil rights may arise from a court decision only in cases established by acts of civil law (in particular, this is provided in Articles 335, 376 of the Civil Code of Ukraine). In other cases, the court decision cannot be considered as a ground for acquiring the right of ownership.

Key words: private property, grounds for acquisition of property rights, origin of property rights, classification of grounds, primary, derivative, succession, will.

Література

1. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; НДІ приватного права та підприємництва Академії правових наук України. Київ, 2009. 226 с.
2. Харченко Г.Г. Речові права : монографія. Київ: Алерта, 2017. 556 с.
3. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Часть особенная. Вещное право. 1894-1895. 487 с.
4. Спасибо І.А. Підстави та способи набуття права власності: проблеми співвідношення. Юридична Україна. 2008. № 4. С. 72–75.

5. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Санкт-Петербург : Типография Н. Тиблена и комп., 1864. 789 с.
6. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.03. URL : <https://tydisser.com/ua/avtoref/view/16264.html>.
7. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). Москва : СПАРК, 1995. 556 с.
8. Хаскельберг Б.Л. Основания и способы приобретения права собственности: общиe положения. Цивилистические исследования : ежегодник гражданского права / под ред. Б.Л. Хаскельберга, Д.О. Тузова. Москва : Статут, 2006. Вып. 2(2005). С. 335–377.
9. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
10. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
11. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. 182 с.
12. Новицкий И.Б. Римское право ; изд. 6-е, стереотипное. Москва, 1995. 245 с.
13. Генкин Д.М. Право собственности в СССР. Москва : Госюриздат, 1961. 223 с.
14. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
15. Право власності в Україні / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Киев : Блиц-Інформ, 1996. 320 с.
16. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. Москва : Госюриздат, 1962. 162 с.
17. Гражданское право : учебник : в 3-х т. Т. 1. / / Н.Д. Егоров и др. ; 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2004. 776 с.
18. Харитонов Є., Харитонova О. Проблемні питання набуття та припинення права власності за цивільним законодавством України. Право України. 2011. № 5. С. 60–69.
19. Андреев В.К. О праве частной собственности в России (критический очерк). Москва : Волтерс Клувер, 2007. 184 с.
20. Верховний Суд України. Узагальнення. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. URL : https://protocol.ua/ua/analiz_deyakh_pitan_zastosuvannya_sudami_zakonodavstva_pro_pravo_vlasnosti_pri_rozglyadi_tsvivilnih_sprav/.